

Geografia społeczna miast w Polsce

Urban social geography in Poland

GRZEGORZ WĘCŁAWOWICZ

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN,
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55; g.wecla@twarda.pan.pl

Zarys treści. Prezentowany artykuł zawiera przegląd stanu i praktyki badań z zakresu kształtującej się jeszcze w Polsce subdyscypliny geografii społeczno-ekonomicznej – geografii społecznej miast. Jak większość „przeглядów” ma silne elementy subiektywne. Zakres geografii społecznej miast od samego jej początku jest różnorodny tematycznie i metodycznie. W pierwszej części przedstawiono kontekst historyczny uwarunkowań politycznych, organizacyjnych i warunków społecznych w jakich prowadzone były badania. W drugiej omówiono proces kształtowania się geografii społecznej miast, źródła inspiracji pochodzące z innych działów geografii, socjologii, a zwłaszcza ekologii społecznej oraz z procesu matematyzacji nauk społecznych. W trzeciej zwrócono uwagę na różnorodność koncepcyjną i przedmiotową badań nad problemami i zjawiskami społecznymi, uwzględniając przepływy koncepcji wyjaśniających i metodologii pomiędzy różnymi dyscyplinami nauki.

Słowa kluczowe: ekologia społeczna, elita społeczna, miasto socjalistyczne, miasto postsocjalistyczne, ubóstwo, zróżnicowanie społeczno-przestrzenne, zwrot kulturalny, geografia człowieka.

Wstęp

Celem artykułu jest przedstawienie praktyki prowadzonych badań z zakresu szeroko rozumianej geografii społecznej miast w Polsce. W większości przypadków przedstawiane są prace dotyczące polskich miast, poza nielicznymi wyjątkami badań porównawczych w skali międzynarodowej. Starano się przedstawić badania w układzie tematycznym jako wiodącym oraz chronologicznym. W Polsce – podobnie jak w innych krajach – subdyscyplinę tę charakteryzuje wielka różnorodność tematyczna, metodologiczna, przyjętych założeń filozoficznych oraz afiliacji instytucjonalnej badaczy. Różnorodność tematyczna badań z geografii społecznej miast wynika z tradycji interdyscyplinarnego podejścia generującego przepływy koncepcji wyjaśniających i metodologii pomiędzy różnymi dyscyplinami nauki.

Tekst podzielono na trzy części tematyczne oraz zakończenie. Po pierwsze, zwrócono uwagę na kontekst historyczny uwarunkowań politycznych, organizacyjnych i warunków społecznych, w jakich prowadzone były badania geograficzne w Polsce. Po drugie, przedstawiono różnorodne elementy procesu kształtowania się geografii społecznej miast, wraz z identyfikacją źródeł inspiracji w geografii polskiej i w innych naukach, a zwłaszcza w socjologii. Podstawowe znaczenie dla kształtowania się geografii społecznej miast miało, zdaniem autora, „odkrycie” przez geografów polskich ekologii społecznej. Zbiegło się to w czasie z trendem matematyzacji geografii, powszechniejszym wprowadzeniem nowych technik analiz statystycznych (np. ekologii czynnikowej) oraz upowszechnieniem analiz kartograficznych do opisu zróżnicowań społeczno-przestrzennych. Po trzecie, zwrócono uwagę na różnorodność koncepcyjną i przedmiotową badań nad problemami i zjawiskami społecznymi w miastach polskich. Badań, które w znacznym stopniu wzorowały się na analogicznych analizach prowadzonych w nauce światowej.

Ewolucja uwarunkowań polityczno-społecznych

Początki geografii społecznej w Polsce, jako subdyscypliny współczesnej geografii społeczno-ekonomicznej, związane są ściśle z historią geografii jako samodzielnej dyscypliny naukowej. W pierwszych dekadach XX wieku decydujący wpływ na tematykę, metodologię i kierunki badawcze miała adaptacja koncepcji wypracowywanych w ramach antropogeografii niemieckiej, geografii francuskiej oraz – w znacznie mniejszym stopniu – brytyjskiej i amerykańskiej. Po II wojnie światowej głównym źródłem inspiracji koncepcyjnej i metodologicznej stopniowo stała się geografia angloamerykańska i narzucana ze względów ideologicznych geografia radziecka. Od połowy lat 1960. i w 1970. geografia polska stała się już całkowicie związana z głównymi tendencjami geografii angloamerykańskiej. Należy jednak zauważyć, że powszechniejsza adaptacja i naśladownictwo trendów koncepcyjnych i metodologicznych w Polsce następowało z mniej więcej dziesięcioletnim opóźnieniem, w stosunku np. do geografii brytyjskiej. Naśladownictwo to w niektórych działach geografii społecznej miast można uznać za relatywnie wczesne „adoptowanie” najnowszych trendów geografii światowej.

Na tematykę badawczą geografii społeczno-ekonomicznej istotny wpływ miały uwarunkowania związane z historią Polski: brak niepodległości do roku 1918, powstanie niepodległej Polski i proces integracji trzech części byłych rozbiorów, II wojna światowa i jej konsekwencje związane głównie ze znacznymi stratami ludnościowymi i zmianami terytorialnymi. Po II wojnie światowej największy wpływ na problematykę badawczą miało narzucenie systemu komunistycznego i zależności od Związku Radzieckiego, a następnie porzucenie komunizmu i powrót demokracji po roku 1989.

Ważnym elementem organizacyjnym badań naukowych w zakresie geografii (przed rokiem 1989) w warunkach funkcjonowania „realnego socjalizmu” stało

się powstanie Polskiej Akademii Nauk niezależnie od kilku istniejących już uniwersytetów. Powstały w 1953 r. Instytut Geografii PAN stał się na kilka dziesięcioleci instytucją koordynującą (często nadmiernie) i wiodącą badania naukowe z zakresu geografii w skali całego kraju. Niemniej badania geograficzne prowadzone na wydziałach geografii wielu uniwersytetów, np. poznańskiego, warszawskiego, Jagiellońskiego, łódzkiego czy wrocławskiego, reprezentowały wówczas najwyższy poziom krajowy.

Współczesny stan, zainteresowania badawcze oraz tematyka prowadzonych badań jest w dużej mierze wynikiem historycznego rozwoju każdej dyscypliny naukowej oraz bieżących potrzeb społecznych, wynikających z uwarunkowań politycznych i gospodarczych. Zmianie ulega również metodologia badawcza, założenia filozoficzne i ideologiczne, paradygmaty leżące u podstaw badań. Szczególne znaczenie ma również stan danej dyscypliny na świecie wraz z tradycjami badawczymi, modą na tematykę badawczą, dostępnością do wymiany informacji naukowej czy kształtowaniem się szkół naukowych.

Ograniczając się wyłącznie do uwarunkowań polityczno-społecznych w Polsce i tzw. „zapotrzebowania społecznego” w rozwoju geografii społecznej, nie wychodząc poza wiek XX, można wydzielić kilka okresów rozwojowych. Pierwszy – to lata 1918-1939; związany z odzyskaniem niepodległości i ugruntowaniem niepodległości Polski. Badania pokolenia geografów tego okresu przyniosły dosyć szczegółowy obraz zróżnicowań społecznych i stały się podstawą do reintegracji przestrzennej kraju po okresie rozbiorów.

W drugim okresie (od 1945 do 1989 r.), wysiłek badawczy skupiał się ponownie na integracji przestrzeni kraju, ale w nowych powojennych granicach, rejestracji sterowanych względami ideologicznymi i militarnymi zmian społeczno-gospodarczych związanych z migracją i zmianami ludnościowymi, forsownym uprzemysłowieniem i urbanizacją. W sumie badania pokolenia geografów okresu powojennego w warunkach gospodarki socjalistycznej do roku 1989 pokazywały strukturę zagospodarowania przestrzennego. Stały się ważnym elementem, jakkolwiek ograniczonej względami ideologicznymi, względnej racjonalizacji struktury przestrzennej kraju. Natomiast nie były w stanie zapobiec wielu niekorzystnym zjawiskom społeczno-gospodarczym i procesom przestrzennym. Dotyczy to zwłaszcza miast polskich ukształtowanych w wyniku specyficznych procesów socjalistycznej urbanizacji i uprzemysłowienia określanych w krajach socjalistycznych mianem „urbanizacji kierowanej” (Musil, 1984) oraz „industrializacji narzuconej” (Morawski, 1980).

Badania, które można współcześnie włączyć w zakres geografii społecznej miast w latach 1950. i 1960. były ograniczane ze względów politycznych. Przykładem jest książka J. Brauna pod tytułem: *Elementy ekologii miasta przemysłowego* – wydano ją w 1964 r. w Zakładzie Badań Naukowych Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego PAN (Biuletyn nr 2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław) z nadrukiem „Poufne”! Niemniej już w początku lat 1970. książkę tę

można było kupić legalnie, na wyprzedaży w księgarni naukowej w Warszawie w cenie 1 zł (przecenioną z ówczesnych 45 zł).

Usankcjonowanie organizacyjne „geografii osadnictwa i ludności” jako subdyscypliny na konferencji metodologicznej w Osiecznej w 1955 r. pozwoliło na prowadzenie badań, które współcześnie można zaliczyć do geografii społecznej. W dalszym ciągu (w latach 1950. i 1960.) rzadko używano nazwy „geografia społeczna”, podobnie jak pojęć „antropogeografia” czy „geografia człowieka”, bowiem pojęcia te po II wojnie światowej zostały niemal wyklęte. Używano nazwy geografia ekonomiczna, stopniowo wprowadzając pojęcie geografia ekonomiczno-społeczna.

Bezpośrednio po „Osiecznej” poza oficjalną geografą ekonomiczną z subdyscyplinami geograficznymi dotyczącymi sektorów gospodarki socjalistycznej (geografii przemysłu, rolnictwa, transportu) pozwolono na istnienie geografii osadnictwa i ludności. Zgodnie z definicją K. Dziewońskiego (1956) geografę osadnictwa określono jako „naukę badającą rozmieszczenie i strukturę historycznie ukształtowanych terytorialnych ugrupowań ludzkich oraz związanych z nimi urządzeń trwałych”. Problematykę geografii społecznej (w terminologii stosowanej w krajach zachodnich) realizowano w Polsce głównie w ramach geografii osadnictwa i ludności. L. Kosiński jeszcze w 1967 r. pisze, że: „W krajach socjalistycznych geografia ludności traktowana jest jako gałąź geografii ekonomicznej, co odzwierciedla marksistowski prymat problematyki ekonomicznej w życiu społecznym.”

Podsumowując miejsce geografii ludności i osadnictwa w systemie nauk geograficznych J. Rajman (2000) wydzielił kilka grup poglądów reprezentowanych przez geografów polskich. Pierwsza grupa badaczy (S. Leszczycki, K. Dziewoński) twierdziła, że geografia osadnictwa i zaludnienia jest jedną ze specjalizacji geografii ekonomicznej. Druga grupa badaczy (M. Kielczewska-Zaleska, L. Kosiński) traktowała geografę osadnictwa i geografę ludności jako dwie odrębne specjalizacje geografii ekonomicznej. Trzeci sposób interpretacji polegał na umieszczeniu geografii ludności jako równoważnej z geografą ekonomiczną subdyscypliny w systemie nauk społeczno-geograficznych (np. A. Jagielski). Ponadto J. Rajman przytacza poglądy grupy badaczy amerykańskich i radzieckich, dla których geografia ludności rozumiana szerzej, jako geografia człowieka, jest jednym z trzech działów geografii jako nauki, obok geografii fizycznej i ekonomicznej. W końcu wydziela grupę badaczy traktującą geografę ludności jako dział szeroko rozumianej geografii człowieka – geografii kultury, odrębnego w stosunku do geografii ekonomicznej. Szczególne znaczenie praktyczne miały wówczas np. prace prowadzone w Krakowie (pod kierunkiem M. Dobrowolskiej) na potrzeby planowania regionalnego we współpracy z Komitetem Nauk Geograficznych PAN i z Komitetem Badań Rejonów Uprzemysławianych PAN.

Syntetycznym przeglądem badań we wszystkich ośrodkach badawczych w Polsce związanych z geografą osadnictwa i ludności, w których można zidentyfikować

wać badania z zakresu geografii społecznej miast są monograficzne opracowania – dwa tomy pod redakcją S. Liszewskiego (1993, 1994). Na przykład w przeglądzie badań z geografii osadnictwa i ludności prowadzonych w Warszawie w Instytucie Geografii PAN (związanych częściowo z geografią społeczną można było wydzielić kilka podokresów o odmiennych warunkach prowadzenia badań (Węclawowicz, 1993). Od końca II wojny światowej do konferencji w Osiecznej w roku 1955, następowała ideologizacja geografii jako nauki, ze wszystkimi negatywnymi konsekwencjami tego zjawiska. Sformułowanie na tej konferencji nowej struktury organizacyjnej i programu badań geograficznych oraz wprowadzenie ich w praktyce zbiegło się z odwilżą polityczną w kraju i odejściem od radykalnego stalinizmu, umożliwiając odzyskanie więzi z nauką światową. Lata 1970. i 1980. – to okres sterowania finansowego badaniami naukowymi za pomocą tzw. problemów węzłowych, a następnie międzyresortowych.

Wiele badań i prowadzonych wówczas projektów badawczych miało silny „wymiar społeczny”. Dotyczy to zwłaszcza takich badań, które zostały podsumowane w książkach, np.: *Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast* (Dziewoński i inni red., 1957), czy *Studia z geografii średnich miast w Polsce. Problematyka Tarnowa* (Dziewoński i inni red., 1971). Prowadzono również dalsze liczne badania nad problematyką małych miast i ich powiązań z zapleczem, kształtowaniem się lokalnych sieci osadniczych oraz miastami średnimi (Werwicki, 1973). Specyficzną tematyką badawczą, o istotnym wymiarze społecznym, były badania nad miasteczkami zdegradowanymi w Polsce (Szewczyk, 1971) oraz badania morfogenezy osiedli wiejskich (Szulc, 1988).

Podobnie w Uniwersytecie Łódzkim prowadzono badania nad aktywizacją małych miast oraz publikowano liczne opracowania monograficzne miast. Jako przykład można podać prace pod kierunkiem L. Straszewicza (1964) nad osiedlami i miastami województwa opolskiego. Badania te w ośrodku łódzkim rozwinęły się w następnych latach w kierunku geografii społecznej, geografii kultury, badań tożsamości lokalnych, warunków bytu, segregacji przestrzennej i przestępczości (Marszał, 2016), jakkolwiek odzwierciedleniem powrotów do tematyki badawczej miast średnich może być np. XXII Konwersatorium wiedzy o mieście (Jażdżewska red., 2009) czy badania W. Szymańskiej (2011) przestrzeni społecznej miast Pomorza.

Istotnym forum dyskusyjnym nad problemami geografii miast, w tym szeroko rozumianej geografii społecznej były coroczne konferencje organizowane w ośrodku łódzkim od roku 1965 – początkowo jako tzw. „łódzkie konferencje styczniowe”, a od 1988 do dziś – jako „Konwersatorium wiedzy o mieście”.

Specyficzną cezurą czasową była konferencja w roku 1983 w Rydzynie zwołana „na fali” protestów politycznych początku lat 1980. O ile konferencja w Osiecznej przyniosła częściowe odrodzenie (po stratach kadrowych II wojny światowej i okresie stalinizmu) potencjału badawczego, metodycznego i odzyskanie przez geografę kontaktów z nauką światową, o tyle konferencja w Rydzynie

pomimo entuzjazmu uczestników została w znacznym stopniu zmarnowana. Nastąpiło przyspieszenie rozmywania kompetencji oraz spadek pozycji naukowej geografii (w percepcji społecznej) jako „interpretatora” zmian i zróżnicowań przestrzennych. Uwidoczniło się to zwłaszcza w braku wybitnych „nośnych społecznie” interpretacji i wyjaśnień zjawisk związanych z transformacją społeczną, polityczną i gospodarczą po roku 1989. W porównaniu do innych nauk społecznych i ekonomicznych, badania z geografii społecznej po 1989 r. w ograniczonym stopniu pokazywały strukturę transformacji społecznej, gospodarczej i politycznej kraju w warunkach gospodarki rynkowej.

Generalnie można postawić tezę, że wygaszenie po konferencji w Rydzynie, podejmowanych wówczas inicjatyw metodologicznych i tematycznych, stanowiło pierwotne źródło problemów rozwojowych nawet współczesnej geografii, pomimo zachowania częściowo ciągłości pokoleniowej. Utrzymanie się naśladowczego charakteru geografii polskiej, dzięki szerszemu „otwarceniu granic” zostało pogłębione, ale jednocześnie narastał dystans do głównych nurtów geografii światowej. Przykładem może być znaczne opóźnienie lub marginalne znaczenie w porównaniu do wiodących krajów anglosaskich tzw. „kulturalnego zwrotu” (ang. *cultural turn*) w polskiej geografii społecznej.

Obniżenie rangi geografii jako nauki wynikało z podległości metodologicznej (w stosunku do innych nauk, od których tylko zapożyczano metody badawcze) i znacznego opóźnienia w wykorzystywaniu technik GIS-u do wyjaśniania struktury przestrzennej zjawisk gospodarczych, społecznych i politycznych. Ponadto postępowała degradacja jakości nauczania geografii w systemie szkolnym i uniwersyteckim oraz proces wydzielania się nowych specjalizacji nauczania (np. gospodarki przestrzennej) przejmowanych często przez przedstawicieli innych nauk: ekonomistów, socjologów, urbanistów, politologów. W zakresie podstaw teoretycznych i metodologicznych geografia społeczna w Polsce stała się archipelagiem zapóźnionego naśladownictwa, nadmiaru przyczynkarskich badań, zbioru małych tymczasowych zespołów badawczych, niewnoszących nic nowego licznych konferencji i mało wartościowych publikacji. Trzeba więc ustalić właściwe proporcje pomiędzy badaniami naukowymi, nauczaniem geografii oraz badaniami na potrzeby praktyki. Konieczne jest porzucenie eklektyzmu postaw teoretycznych i urealnienie pragmatyzmu badań aplikacyjnych. Geografii społecznej nie można sprowadzać do poziomu zaplecza różnorodnych analiz eksperckich wykonywanych na zamówienie.

Kształtowanie się geografii społecznej miast

„Przedmiot zainteresowań geografii społecznej miast jest ten sam, co geografii społecznej(...), ale ograniczony przestrzennie głównie do skali wewnątrzmiastowskiej. Pojęć „geografia społeczna” i „geografia społeczna miast” można używać zamiennie tylko w jednym kierunku, albowiem każde badanie z geografii spo-

łecznej miast składa się na geografę społeczną, natomiast nie zawsze możliwa jest sytuacja odwrotna.” (Węclawowicz, 2003a, s. 16).

W Polsce w ramach geografii społecznej i geografii miast opisując zróżnicowania przestrzenne zjawisk społecznych starano się wyjaśnić zależności pomiędzy strukturą przestrzenną – rozumianą jako rozmieszczenie grup i kategorii społecznych – a strukturą społeczną. Zakładano, że struktura przestrzenna jest atrybutem struktury społecznej. Przyjmowano więc, że rozmieszczenie zjawisk i kategorii społecznych w przestrzeni wpływa również na strukturę społeczną miasta (Węclawowicz, 1988, 2003a; Szafrńska, 2012a). Geografowie traktują, w większości swoich badań, strukturę przestrzenną jako zmienną zależną, a więc biernie kształtowaną przez procesy społeczne. Dominuje jednak przekonanie, że wyjaśnienie zróżnicowań społeczno-przestrzennych w mieście nie powinno ograniczać się do analizy struktur przestrzennych samych zjawisk społecznych, ale powinno obejmować również procesy społeczne i gospodarcze towarzyszące rozwojowi miasta. W strukturze przestrzennej miasta jest bowiem zapisany system wartości danego społeczeństwa, ideologii i ogólne stosunki w społeczeństwie. W geografii społecznej miast przenosi się badania relacji przestrzennych również na badania relacji społecznych, te pierwsze bowiem są szczególnym przypadkiem drugich. Od dekad przyjęto więc, że wyjaśnienie struktury przestrzennej miasta wymaga m.in. zrozumienia struktury społecznej (Węclawowicz, 2007). Przedstawiona praktyka koncepcyjna badań z geografii społecznej miast generowała stałą konieczność współpracy interdyscyplinarnej.

Geografia społeczna miast jest subdyscypliną ściśle związaną z naukami społecznymi, w tym z socjologią miast. W rezultacie nie zawsze można (ale i nie zawsze trzeba) precyzyjnie oddzielać od siebie te subdyscypliny. W literaturze polskiej poczesne miejsce zajmuje artykuł S. Golachowskiego – *Miasto jako przedmiot geografii* (Golachowski, 1971), zamieszczony jako jeden z referatów wygłoszonych na konferencji pt.: „Miasto jako przedmiot badań naukowych” w tomie Górnośląskich Studiów Socjologicznych pod takim samym tytułem (Jałowiecki, 1971). W owym tomie przedstawione były również podejścia do badań miasta z punktu widzenia: ekonomistów, demografów, socjologów, biologów – lekarzy, antropologów, ekologii człowieka oraz urbanistyki. W kolejnym tomie *Miasto jako przedmiot badań naukowych – refleksje po 10 latach* również pod redakcją B. Jałowieckiego (1982) pokazano postęp metodologiczny i koncepcyjny badań nad miastami w perspektywie interdyscyplinarnej. W sumie można postawić tezę, że oba tomy stały się jednym z fundamentów kształtowania się geografii społecznej miast w Polsce. Warto dodać, że znacznie wcześniej, bo już w okresie międzywojennym, ukazał się artykuł W.R. Ormickiego (1932) pt. *Miasto jako przedmiot badań geografii*.

W późniejszych latach dużą rolę odegrała twórczość W. Maika (1992, 2012), który przedstawiał stan geografii miast oraz jej podstawy teoretyczne i metodologiczne uwzględniające specyfikę zagadnień społecznych. Podobne znaczenie

miały opracowania A. Lisowskiego (1990, 1996, 2003, 2008), współkształtującego geografę społeczną w Polsce oraz Z. Rykla (1991, 1999). Podsumowaniem i przeglądem stanu badań z geografii społecznej w Polsce końca lat 1990. była praca zbiorowa *Wybrane problemy badawcze geografii społecznej w Polsce* pod red. I. Sagan i M. Czepczyńskiego (2001). Współcześnie podobną rolę może pełnić opracowanie zbiorowe na temat dysproporcji społecznych i gospodarczych w przestrzeni miasta (Suliborski i Wójcik, 2014), a zwłaszcza rozdział o geografii społecznej (Wójcik i Suliborski, 2014).

Badania dotyczące problematyki społecznej jako części zainteresowań badawczych w geografii można datować od powstania pierwszej katedry geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim w roku 1849. Badania o charakterze społecznym dotyczyły głównie problematyki ludnościowej, tj. rozmieszczenia ludności (np. prace Sawickiego, 1910; Kubijowicza, 1924 czy Ormickiego, 1937). Szczególne znaczenie miały prace E. Romera – zarówno kartograficzne, jak i analizy zróżnicowań etnicznych na ziemiach polskich. Podobny charakter miały również badania socjologów, np. J. Bystronia (1915) o demografii Krakowa.

Przed II wojną światową większość prac geografów, które współcześnie można traktować jako badania „społeczno-geograficzne” prowadzone były poza ośrodkiem warszawskim, głównie w Uniwersytetach: Jagiellońskim w Krakowie, Poznańskim, Jana Kazimierza we Lwowie i Stefana Batorego w Wilnie. Badania te nawiązywały do ówczesnej nauki światowej i zapoczątkowały kształtowanie się geografii społecznej w Polsce. Warto jednak dodać, że pojęcie „geografia społeczna” wywodzi się od francuskiego badacza (geografa) Élisée Reclusa z 1884 r.

Silne związki geografii społecznej z socjologią podkreślało wielu badaczy. Definiując geografę społeczną Z. Rykiel (1991, s. 10) pisze: „Przedmiot geografii społecznej można by wówczas określić jako przestrzenne aspekty problemów społeczeństwa, zbiorowości regionalnych i lokalnych, człowieka i obywatela. Źródła geografii społecznej należałoby więc poszukiwać nie tylko w tradycji geografii, ale również w tradycji socjologii.” W podobnym duchu pisali również: B. Jałowiecki (1986), S. Otok (1987), A. Lisowski (1990), I. Sagan, M. Czepczyński (2001), E. Kaltenberg-Kwiatkowska (2007) i E. Szafrąńska (2012a, 2012b). Dyskutowano także szczegółowo miejsce geografii społecznej i geografii miast w systemie nauk geograficznych (Lisowski, 1990; Mazurkiewicz, 1992; Szymańska, 2005; Maik, 2007, 2016; Węclawowicz, 2007).

Geografia społeczna funkcjonowała w ramach geografii osadnictwa i ludności lub generalnie w ramach geografii ekonomicznej. W Polsce miało to przez cały okres PRL przyczynę głównie polityczną. Niemniej w innych państwach, np. w krajach skandynawskich i w Holandii geografia społeczna funkcjonowała swobodnie, często pod nazwą geografia człowieka (ang. *Human Geography*) co było wyborem samych badaczy, a nie odgórnymi ograniczeniami.

„Odkrycie” i wpływ ekologii społecznej

Ścisły związek z badaniami socjologicznymi badaczy pokolenia lat 1960. i 1970. przyczynił się niewątpliwie do zainteresowania geografów miast ekologią społeczną. Dotyczyło to zwłaszcza zainteresowań dorobkiem „szkoły chicagowskiej”, która ukształtowała się w latach 1920. i 1930. w Chicago w Stanach Zjednoczonych. Warto dodać, że ekologia społeczna miała również swoich XIX-wiecznych prekursorów w Wielkiej Brytanii i Francji. Na przykład P. Rybicki (1972) zauważa, że geneza ekologii społecznej jest wcześniejsza i podaje pracę R. Mauniera z 1910 r. pt. *L'origine et la fonction économique des Villas*, a Z. Pióro (1962) zwraca uwagę na opis struktury społeczno-przestrzennej Manchesteru F. Engelsa.

Na „polu” geografii polskiej szczególne znaczenie poznawcze miała syntetyczna praca P. Korcellego (1974) pt. *Teoria rozwoju struktury przestrzennej miasta*, która stała się punktem odniesienia dla ukształtowania w okresie późniejszym badań społecznych w przestrzeni miasta, a zwłaszcza nowego kierunku badań z tzw. „ekologii czynnikowej” jako głównego narzędzia metodycznego badań różnicowań społeczno-przestrzennych w mieście (Węclawowicz, 1975, 1988). Podobną rolę, zwłaszcza w wymiarze interdyscyplinarnym, odegrała również książka pod redakcją Z. Pióra (1982) pt. *Przestrzeń i społeczeństwo. Z badań ekologii społecznej* stanowiąca podsumowanie i przegląd historii i teorii kształtowania się badań z ekologii społecznej na świecie oraz badań empirycznych z zakresu geografii i socjologii miast.

Badania utrzymane w konwencji „ekologii czynnikowej” zapoczątkowane w Polsce w początku lat 1970. były odzwierciedleniem matematyzacji badań geograficznych, ale również włączenia się geografów „warszawskich” w nurt szerszych badań interdyscyplinarnych z ekologii społecznej (Korcelli i Węclawowicz, 1982; Rykiel, 1982).

Warto dodać, że publikacje końca lat 1970., jakkolwiek z pewnym opóźnieniem, w znacznym stopniu nadążały za ówczesnymi trendami w geografii światowej (Węclawowicz, 1980), m.in. dzięki wydawaniu w Instytucie Geografii i PZ PAN Przeglądu Zagranicznej Literatury Geograficznej (w latach od 1960 do 1990 tłumaczenia na język polski). Problematyka z geografii społecznej reprezentowana była w tej serii zwłaszcza w tomach tematycznych, m.in.: *Wybrane problemy geografii miast. Struktura społeczno-przestrzenna miast i aglomeracji miejskich* (1980), *Geografia społeczna* (1981), *Geografia czasu* (1983), *Postępy geografii społecznej i ekonomicznej w krajach anglosaskich* (1984), *Geografia kultury* (1986), *Geografia behawioralna* (1986).

Na początku lat 1970. podjęto szczegółowe badania empiryczne nad strukturami społeczno-przestrzennymi miast Polski (dla Warszawy – Węclawowicz, 1975). Kontynuację tych badań w kilkudziesięciu miastach Polski podsumowano

w pracy habilitacyjnej G. Węclawowicza (1988a). Przeprowadzono również unikalne badania dobowego rytmu miasta na przykładzie Radomia (Budzynowska i Węclawowicz, 1984).

Tematyka badawcza różnicowań społeczno-przestrzennych obejmowała również cały obszar aglomeracji warszawskiej (Ciechocińska, 1975; Budzynowska, 1985; Węclawowicz, 1991). Analizy w nurcie ekologii czynnikowej oraz licznych badań różnicowań społeczno-przestrzennych opartych na danych ze spisów powszechnych doczekały się prawie wszystkie większe miasta w Polsce, a najwcześniej Warszawa (Węclawowicz, 1975) i Wrocław (Jagielski, 1977, 1978).

Wyniki tych badań nie tylko ujawniły różnicowania, co było zaprzeczeniem obowiązującej wówczas doktryny egalitaryzmu społecznego, ale umożliwiły „pomiar” tych różnicowań. Pozwalały również na określenie ich źródeł: peryferyjnego położenia miast polskich w Europie, opóźnienia cywilizacyjnego, zniszczeń wojennych, a zwłaszcza narzuconego systemu polityczno-gospodarczego. Kolejne analizy na podstawie spisów powszechnych 1970, 1978 i 1988 (Węclawowicz, 1975, 1981, 1988, 1992, 1993, 1994; Jagielski, 1977, 1978, 1982; Gaczek, 1979; Morawska, 1983; Jasiok i inni, 1980; Dangschat, 1987), pozwoliły na uchwycenie ewolucji różnicowań społeczno-przestrzennych w miastach. Zaproponowano wówczas pierwszy zarys teoretycznego wyjaśniania zmian zachodzących w przestrzeni miast polskich (Węclawowicz, 1981). Przyjęto założenie, że wyjaśnienie opisywanych różnicowań strukturalnych (przestrzennych, społecznych, ekonomicznych i krajobrazowych) uzależnione jest od formacji społeczno-ekonomicznej kształtującej miasto.

Popularność badań z ekologii czynnikowej przyczyniła się do zgromadzenia dużej bazy empirycznej, ale również do identyfikacji ograniczeń tej metodologii oraz prób poszukiwania innych podejść wyjaśniających strukturę miast. Jednym z kierunków rozwoju – poza rozszerzeniem tematyki badawczej i metodologii, zapożyczonych głównie z socjologii – było utrzymanie nurtu matematyzacji badań geograficznych. W Polsce szczególne znaczenie miały „pomiar” egalitaryzmu społecznego w przestrzeni miast.

Pierwsze w Polsce klasyczne badania segregacji (pomiar wskaźników segregacji i braku podobieństwa) ludności według poziomu wykształcenia w przestrzeni miast objęły Warszawę, Łódź, Kraków, Wrocław i Poznań (Węclawowicz, 1992a). Badania segregacji przestrzennej ludności miast polskich stanowiły wówczas podstawowy dowód na silne oddziaływanie na lokalizację w przestrzeni miasta poszczególnych kategorii społecznych według kryterium społecznej wartości siły roboczej określanego zgodnie z wykonywanym zawodem i rodzajem pracy, ale determinowanego również względami ideologicznymi. Stały się również argumentem na rzecz odchodzenia od koncepcji egalitaryzmu społecznego (Węclawowicz, 1988a).

Badania różnicowań społeczno-przestrzennych, w tym segregacji społecznej w przestrzeni miast, zostały ponownie szeroko podjęte i rozwinięte głównie

w ośrodku łódzkim (Marcinićzak, 2009, 2012; Marcinićzak i inni, 2012) i w Krakowie (Zborowski, 2005), a następnie w międzynarodowym układzie porównawczym (Marcinićzak i inni, 2013; 2015; Tammaru i inni, 2016).

Pokrewnym nurtem wobec ekologii społecznej były liczne badania geograficzne rejestrujące przemiany społeczno-przestrzenne współczesnych miast, na przykład w Warszawie – M. Smętkowskiego (2009) i A. Piekut (2012; i inni, 2012), Gdyni – M. Szmytkowskiej (2008), czy realizacja międzynarodowych programów badawczych ReNewTown (Węclawowicz, 2013) i Divercities (Korcelli-Olejniczak i inni, 2017).

Szczególną wartością poznawczą dla geografii społecznej miast stanowią zbiorcze analizy kartograficzne, pokazujące różnicowania i rozmieszczenie zjawisk społecznych w przestrzeni miasta. Wiele miast w Polsce, szczególnie największych, ma „swoje” atlasy ogólnogeograficzne zawierające liczne odniesienia do zagadnień społecznych. W Instytucie Geografii i PZ PAN w Warszawie w latach 1993-2009 wydano 11 zeszytów tematycznych Atlasu Warszawy, w większości ściśle związanych z problematyką społeczną. Informacje prezentowane w Atlasie Warszawy pochodziły z Narodowych Spisów Powszechnych lub z danych Głównego Urzędu Statystycznego. Poza prostą lokalizacją poszczególnych zjawisk i struktur, atlasy te pozwalały na zrozumienie różnicowań istniejących w przestrzeni miasta. Badanie współwystępowania poszczególnych elementów różnicowania przestrzennego pozwalało na wnioskowanie o roli przestrzeni w kształtowaniu różnicowań społeczno-ekonomicznych i środowiskowych miasta. Dla badań w geografii społecznej miast były to podstawowe informacje identyfikujące struktury różnicowań przestrzennych w miastach i podstawa empiryczna do przejścia od opisu do generalizacji i wyjaśnień. Atlas Warszawy stał się podstawą do bardziej „prawomocnych” hipotetycznych systemów wyjaśniania przekształceń struktur społeczno-przestrzennych z działalnością określonych procesów politycznych, społecznych i ekonomicznych. Dotyczy to szczególnie pierwszych trzech zeszytów Atlasu Warszawy, pokazujących bilans zamknięcia kształtowania przestrzeni miasta przez priorytety ideologiczne socjalizmu i gospodarki centralnie sterowanej. Natomiast w ostatnim zeszycie z 2009 r. (Stępniaćk i inni, 2009) udokumentowano, zwłaszcza w układzie porównawczym (wg danych NSP 1988 i 2002), skale i kierunki przemian struktury przestrzennej różnicowań społecznych jakie nastąpiły między tymi spisami. Pokazano niektóre przemiany miasta socjalistycznego w miasto postsocjalistyczne. Udokumentowano np. spadek liczby ludności w centralnych jednostkach Warszawy oraz przyrost w dzielnicach peryferyjnych. Utrzymane zostało zjawisko współwystępowania poszczególnych kohort grup wiekowych ludności w zależności od dominującego na danym obszarze wieku budownictwa mieszkaniowego. Zjawisko charakterystyczne dla miast socjalistycznych – uzależnienie cyklu życia od wieku budownictwa i dostępnych warunków mieszkaniowych – trwało również po roku 1989. Wynikało to z utrzymywania się znacznego niedoboru nowych

mieszkań i z masowego napływu nowych i przeważnie młodych mieszkańców na obszary nowego budownictwa.

„Geografie” zjawisk i problemów społecznych w miastach

W geografii miast stosunkowo rzadko podejmowano tematykę konfliktów przestrzennych, choć jest to istotne zjawisko kształtujące przestrzeń miast polskich. Pewien wgląd w tę tematykę dała praca I. Sagan (2000) dotycząca właśnie konfliktów i współpracy w przestrzeni miasta.

W zakres szeroko rozumianej geografii społecznej miast wchodzi również wiele szczegółowych badań o charakterze społecznym i humanistycznym. Geografowie zainteresowali się np. podziałem przestrzeni miasta na *sacrum* i *profanum* (miejsca święte i miejsca obojętne). Wielu badaczy przyjęło pod wpływem inspiracji pochodzących z badań historycznych, socjologicznych i urbanistycznych koncepcję człowieka jako *homo religious* – jednostki wierzącej.

W 1989 r. Warszawska Pracownia Towarzystwa Urbanistów Polskich zorganizowała konferencję poświęconą „teologii miasta”. Było to spotkanie głównie urbanistów i teologów, ale również socjologów i geografów (uczestniczyli w nim np. K. Dziewoński i G. Węclawowicz), poświęcone innemu spojrzeniu na miasto polskie – bardziej w kategoriach kultury i religii, a nie tylko demografii i gospodarki. Dyskutowano m.in. czym jest miasto jako medium kultury, jako wartość. Istotnym elementem dyskusji była kwestia „miasto świeckie a miasto święte”, odniesiono się również do architektonicznego modelu miasta socjalistycznego ukształtowanego w okresie panowania ustroju socjalistycznego w Polsce.

„Miasto socjalistyczne z założenia miało być miastem bez Boga, a więc także bez ludzi wierzących w Boga i bez kościołów. W miejsce kościołów miały być Domy i Pałace Kultury – liturgię sakralną miała zastąpić liturgia świecka. Tak miało być i początkowo wydawało się, że tak może być i będzie. Stało się przeciwnie: setki kościołów i domów parafialnych pełni dziś, oprócz oczywistych funkcji religijnych, funkcje miejsca spotkań, galerii czy sal koncertowych, a większość mieszkańców polskich miast publicznie demonstruje swą wiarę. Nowe świątynie, pomimo peryferyjnego najczęściej położenia, są postrzegane jako miejsca centralne, jako ośrodki życia wspólnotowego, jako punkty identyfikacji. Masowość budownictwa sakralnego i powszechność życia religijnego w socjalistycznej Polsce są fenomenem w skali świata” (Lubiatowski, 1989, s. 1).

Badania z tego zakresu utrzymane były w ramach tzw. przestrzennego paradygmatu badań geograficznych. Dotyczy to zwłaszcza badań nad ruchem pielgrzymkowym w Polsce i miejsca przestrzeni sakralnych w miastach (np. Jackowski i inni, 1996; Madurowicz, 2002). Geografia religii jako subdyscyplina w naukach geograficznych może być traktowana jako część geografii kultury lub szerzej rozumianej geografii społecznej bądź geografii humanistycznej. W badaniach z geografii religii, poza analizami zróżnicowań społeczno-przestrzennych

kształtowanych pod wpływem religii, starano się zidentyfikować elementy krajobrazu sakralnego jako części krajobrazu kulturowego oraz te elementy przestrzenne, które mają wartość i znaczenie religijne, czyli stanowią przestrzeń sakralną (Domański i Skiba, 2005).

Badania M. Madurowicza (2002) przestrzeni *sacrum* w przestrzeni Warszawy przyczyniły się do znacznego rozszerzenia stosowanych w geografii technik badawczych mających swoje źródła z fenomenologii, strukturalizmu czy hermeneutyce, poprzez traktowanie „...człowieka jako kreatora świata wartości, w tym wartości przestrzennych” (Madurowicz, 2002, s. 15). Za rozszerzenie tematyki badawczej geografii społecznej miast można uznać badania tożsamości terytorialnej w mieście (Madurowicz, 2007), jakkolwiek koncepcje tożsamości regionalnej były często podejmowane we wcześniejszych badaniach geograficznych. Jednym z ważnych przykładów różnorodności tematycznej geografii społecznej miast jest praca zbiorowa pod redakcją M. Madurowicza (2010), skupiająca badaczy miast w układzie interdyscyplinarnym wokół wartościowania współczesnej przestrzeni miejskiej w Polsce.

Ilustracją potencjalnej różnorodności tematyki badawczej może być opracowanie pod redakcją D. Jędrzejczyka (2004), które – jakkolwiek zatytułowane *Humanistyczne oblicze miasta* – składa się w znacznym stopniu na zakres geografii społecznej miast.

Wśród licznych specjalizacji w ramach geografii, zakres tematyki badawczej geografii społecznej miast prawdopodobnie najsilniej pokrywa się geografiami kultury. W monograficznym opracowaniu K. Rembowskiej (2002) przedstawiono główne nurty badań w geografii, które pozwalają na identyfikację geografii kultury jako samodzielnej subdyscypliny. Potwierdziły to również dalsze prace K. Rembowskiej (2005, 2007, 2008), dotyczące miast Polski. Kolejne tomy odnoszące się do problematyki szeroko rozumianej geografii kultury pod redakcją E. Orłowskiej (2002, 2004, 2008) dają przegląd szeroko definiowanych badań z zakresu obu subdyscyplin. Różnorodna tematyka tych tomów odnosi się między innymi do: przestrzeni kulturowej wielu miast Polski (np. Łodzi, Krakowa, Gdańska, Olsztyna, Wrocławia, Warszawy), stylów życia mieszkańców miast, tożsamości, wielokulturowości, zróżnicowań etnicznych, percepcji przestrzeni i krajobrazu miejskiego oraz zagadnień koncepcyjnych i teoretycznych dotyczących geografii humanistycznej.

W Polsce problematyka osiedli mieszkaniowych, zwłaszcza nowych, pojawiała się przy okazji badania miast uprzemysławianych. Forsowne uprzemysławianie wymuszało masową migrację do miast siły roboczej, a następnie zaspokojenie narastających gwałtownie potrzeb mieszkaniowych. Potrzeby te zaspokajano zazwyczaj wznosząc wielkie osiedla mieszkaniowe, które w sposób naturalny stały się przedmiotem, a często niemal laboratorium analitycznym procesów społecznych i badań zarówno geografów, jak i socjologów miasta. Zamieszkanie w osiedlach mieszkaniowych przez wszystkie dziesięciolecia PRL od 1945 r. sta-

wało się symbolem postępu, sukcesu osobistego oraz polepszenia dotychczasowych warunków życia, zwłaszcza dla ludności migrującej ze wsi. W strukturze przestrzennej miast można było wydzielić starą, często zaniedbaną część i nowe osiedla mieszkaniowe, które początkowo stanowiły wizytówkę miasta.

W latach 1980. przedmiotem zainteresowania badaczy miast stały się również warunki życia ludności miejskiej (Muzioł, 1983) oraz wpływ struktury demograficznej na różnicowanie miast Polski (Pytel-Tafel, 1984). W mikroskali osiedla mieszkaniowego podmiejskiego Anina w Warszawie przeprowadzono badania rewaloryzacji zabudowy mieszkaniowej i deficytu mieszkań w świetle cyklu życia gospodarstw domowych (Iwanicka-Lyra, 1989). Rejestrowano zmiany sytuacji mieszkaniowej w skali całych aglomeracji (Gałązka, 1998). Badania dotyczące mieszkalnictwa obejmowały również ruchliwość mieszkaniową w powiązaniu ze zjawiskami demograficznymi (Korcelli, 1990; Potrykowska, 1990, 1992; Śleszyński, 2004).

Przykładem klasycznych badań migracji wewnątrzmijskich były studia migracji międzyosiedlowych przeprowadzone we Wrocławiu w latach 1980. (Kozieł, 1987), nieco późniejsze badania w skali całej aglomeracji Warszawy (Potrykowska i Śleszyński, 1999), studia w Łodzi (Michalski i Szafrąńska, 2000), a następnie Toruniu (Radwańska, 2010).

Po 2000 r. problematyka mieszkalnictwa pozostawała cały czas ważnym nurtem badań miast w większości ośrodków uniwersyteckich, np. w Warszawie: M. Stępiak, M. Mendel (2013), M. Stępiak (2014), M. Górczyńska (2008, 2014). W Łodzi badania nad szeroko rozumianymi problemami mieszkalnictwa prowadzili: A. Suliborski (1976), S. Kaczmarek (1996), L. Groeger (2013), J. Dzieciuchowicz (2011) i E. Klima (2013). Z innych miast przykładowo można wymienić badania: M. Szmytkowska (2004) – Gdyni, J. Rodzoś i M. Flaga (2011) – Lublina; J. Słodczyk, R. Klimek (2004) – Opola; W. Szymańska (2010) – Słup-ska; lista może obejmować praktycznie wszystkie większe miasta w Polsce.

Studia przemian i procesów społecznych w osiedlach mieszkaniowych prezentowane były najczęściej na konwersatoriach wiedzy o mieście organizowanych w Łodzi (np. Jażdżewska, 2010). Stosunkowo nowym medium informującym o badaniach z zakresu geografii społecznej miast stały się seminaria organizowane przez Uniwersytet Opolski wraz z czasopismem *Studia Miejskie*.

Szczególne znaczenie miały szerokie badania porównawcze, międzynarodowe prowadzone w ramach 5. programu ramowego Unii Europejskiej o akronimie RESTATE (Węclawowicz i inni, 2003, 2004, 2005; Kozłowski, 2006; Górczyńska, 2008). Ostatnim syntetycznym opracowaniem podsumowującym stan wiedzy i badań nad osiedlami mieszkaniowymi w Polsce jest praca E. Szafrąńskiej (2016).

W latach 1980. podjęte zostały pierwsze badania nad percepcją przestrzeni miejskiej (Bartnicka, 1986, 1987, 1989; Libura, 1988; Kaczmarek i Young, 1999), szerzej rozwinięte i bardziej popularne dopiero po 2000 r. (Mordwa, 2003;

Madurowicz, 2007, Mularczyk i Angiel, 2010). Szczególnym, innowacyjnym nurtem badań były analizy reakcji społeczności miejskich na uprzemysłowienie polskich miast (np. Domański, 1990) oraz badania świadomości mieszkańców miast (Prawelska-Skrzypek, 1990).

Nowym tematem badawczym stały się również analizy patologii społecznych, a zwłaszcza zagrożenie przestępczością. W skali wewnątrzmięskiej badania takie prowadzili S. Bartnicki (1991) w odniesieniu do Warszawy, N. Sypion-Dutkowska (2014) – Szczecina i S. Mordwa (2013) dla kilku miast centralnej Polski.

Kolejna specyficzna tematyka badawcza – to analizy zachowania w przestrzeni miejskiej w ujęciu koncepcji geobiograficznej, tj. analizy dziennej ścieżki życia i koncepcji miejsca w utworach literackich dotyczących przestrzeni miejskich (Kaczmarek, 2005).

Stosunkowo szybko rozwijają się w Polsce badania wokół koncepcji gentryfikacji, głównie w miastach (Grzeszczak, 2010; Górczyńska, 2012, 2015a, 2015b; Jakóbczyk-Gryszkiewicz red., 2015; Marcińczak i inni, 2015).

Przykładem różnorodności tematyki badawczej oraz współpracy interdyscyplinarnej wzmacniającej potencjał wyjaśniający geografii społecznej miast, może być realizacja międzynarodowego projektu badawczego Unii Europejskiej „Divercities”. Polską część badań przeprowadzono na warszawskiej Pradze Północ. W ramach tego projektu badano (podobnie jak w innych miastach europejskich) różnorodność społeczną dzielnic, spójność społeczną i identyfikację mieszkańców miast z miejscem zamieszkania (Korcelli-Olejniczak i inni, 2017). Podstawą analiz i wyjaśniania stały się trzy grupy koncepcji badawczych: analizy sieci społecznych jako podstawy tworzenia kapitału społecznego, koncepcji miejsca i tożsamości lokalnej oraz różnicowania struktury społecznej np. poprzez gentryfikację. Założono, że wymienione powyżej koncepcje znajdujące swoje odzwierciedlenie w kontekście hiperróżnorodności społeczności miejskiej (Tasan-Kok i inni, 2014) sprawdzą się również w przypadku dzielnicy polskiego miasta, tj. Pragi Północ. Miasta podlegające szybkiej transformacji z miasta socjalistycznego w postsocjalistyczne (a współcześnie w neoliberalne – Węclawowicz, 2016) charakteryzuje między innymi silna różnorodność społeczna.

Istotnym elementem badań zróżnicowań społeczno-przestrzennych stały się analizy wydzielonych kategorii społecznych lub problemów. Narastający wzrost zróżnicowań społeczno-przestrzennych w miastach wiązano z procesem transformacji społeczno-gospodarczej i politycznej zachodzącej po roku 1989 oraz możliwością pełnego ujawnienia (zbadań) skali tego zjawiska mającego swoją genezę w znacznym stopniu również w poprzednim systemie gospodarki centralnie sterowanej.

W socjologicznych badaniach wewnątrzmięskich w Łodzi (Warzywoda-Kruszyńska, 1999; Warzywoda-Kruszyńska i Grotowska-Leden, 1997) zidentyfikowano enklawy biedy oraz wykazano kształtowanie się kategorii społecznej, którą można określić angielskim terminem *underclass*. W badaniach geograficznych

zjawisko ubóstwa w skali wewnątrzmięskiej było opisywane w Warszawie, Radomiu (Węclawowicz, 1997, 2001), Gdyni (Skupowa i Czepczyński, 1999; Skupowa, 2001), Słupsku (Rydz, 2001), Bydgoszczy (Michniewicz-Ankiersztajn, 2010), Poznaniu (Dolata i Kotus, 2006), Toruniu (Jaroszevska-Brudnicka, 2007) i Wałczu (Szymańska, 2004).

Podjęte pod koniec lat 1990. bezpośrednie badania przestrzeni ubóstwa Warszawy i Radomia (Węclawowicz, 2001) pozwoliły na identyfikację i rozróżnienie obszarów koncentracji ubóstwa, które istniały przed rokiem 1989 – „istniały od dawna” – od tych, które kształtowały się od początków transformacji rynkowej.

Głównym problemem badawczym było ujawnienie cech strukturalnych miasta socjalistycznego „odziedziczonych” przez gospodarkę rynkową sprzyjających koncentracji i tworzeniu się nowych obszarów ubóstwa. Ujawnienie wówczas skali tego zjawiska, zwłaszcza w układzie przestrzennym miasta, stało się zagadnieniem decydującym o zrozumieniu przyczyn powstania, jego struktury oraz określenia, czy ubóstwo na wszystkich obszarach ma charakter stały czy przejściowy.

Zidentyfikowano również, jakkolwiek wstępnie, w przestrzeni Warszawy obszary bogactwa (Węclawowicz, 2001). Szersze badania elit i ich koncentracji – segregacji przestrzennej, podjęto natomiast dopiero po roku 2010 w ramach przygotowywanej pracy doktorskiej C. Boulock na temat: *Elity w przestrzeni metropolii polskich* (2013). Podobne badania nad lokalizacją elit w przestrzeni miast prowadzone były również w Łodzi (Liszewski, 1999; Wolaniuk, 2003). Pewien wgląd w problem ubóstwa przyniosły też badania w ramach projektu „Trendy Mazowska” (Węclawowicz i inni, 2012).

Łączenie procesu transformacji społeczno-gospodarczej i politycznej po 1989 r. ze wzrostem zróżnicowań przestrzennych wymagało pełniejszej weryfikacji. W badaniach zróżnicowań społeczno-przestrzennych najczęściej skupiano się – poza analizą segregacji – na skrajnych kategoriach społecznych. Dotyczy to wykluczenia społecznego i biedy oraz koncentracji elit i uprzywilejowanych kategorii społecznych. Badania zróżnicowań społeczno-przestrzennych złożonych agregatów cech społecznych i demograficznych charakteryzujących mieszkańców miast i ich warunki życia, pozwalały jedynie na pośrednie identyfikowanie, jakkolwiek trafne, obszarów ubóstwa w mieście. Analizę segregacji społeczno-przestrzennej w miastach przy zastosowaniu klasycznych w literaturze zachodniej wskaźników segregacji, lokalizacji i braku podobieństwa wykonano po raz pierwszy w Polsce w roku 1990 (Węclawowicz, 1992, 1993). Badania przeprowadzone w odniesieniu do 5 największych miast Polski (Warszawy, Łodzi, Krakowa, Wrocławia i Poznania) wskazały na oddzielenie przestrzenne wyższych kategorii społecznych, np. osób z wyższym wykształceniem od niższych kategorii społecznych, np. osób zatrudnionych na stanowiskach robotniczych.

Podjęte badania ubóstwa w skali wewnątrzmięskiej Warszawy i Radomia wskazały, że zjawisko narastania obszarów ubóstwa w miastach ma genezę

w poprzednich okresach historycznych rozwoju miasta. Stwierdzono jednocześnie, że w wielu przypadkach i na konkretnych obszarach jest to zjawisko nowe, które ukształtowało się dopiero po 1989 r. (Węćławowicz, 1998b, 2001). Starano się również odpowiedzieć na pytanie, jakie cechy istniejących różnicowań społeczno-przestrzennych w mieście oraz jakie cechy struktury fizycznej i gospodarczej danego obszaru miasta sprzyjają koncentracji ubóstwa lub kształtowaniu się specyficznych obszarów ubóstwa? Stwierdzono wówczas, że przyrost liczby osób otrzymujących pomoc nie jest dostatecznym miernikiem określenia skali problemu. Ubóstwo w przestrzeni Warszawy współwystępuje przestrzennie z rozmieszczeniem ludności starej, starych zasobów mieszkaniowych i było również jednym ze skutków socjalistycznej polityki mieszkaniowej, koncentracji patologii społecznej i przestępczości zapisanych w przestrzeni miasta.

Podsumowując różnorodność badań w geografii zjawisk i problemów społecznych należy stwierdzić, że geografia społeczna miast dzięki swojej różnorodności źródeł koncepcyjnych, tematyki i zdolności syntezy oraz zastosowań w praktyce życia codziennego miast ma szansę wyjścia z kryzysu tożsamości. Do historii przeszedł okres określony przez W. Wilczyńskiego (2008, s. 219) „wyeliminowania z geografii wszelkich humanistycznych aspektów, w tym także jej filozofii i historii.” Ostatnim świadectwem zwrotu geografii społecznej miast w kierunku bardziej humanistycznego rozumienia miasta jest monografia M. Madurowicza (2017) pokazująca właśnie historyczne, filozoficzne i humanistyczne źródła badań nad miastami w geografii polskiej.

Zakończenie – wymiar aplikacyjny geografii społecznej miast

Współcześnie w Polsce w podejściu badawczym geografów społecznych miast poszukujących aplikacji swoich wyników badań w działalności praktycznej można zauważyć trzy sposoby prowadzenia badań. W pierwszym łączy się badania z działalnością polityczną, np. poprzez przeciwstawianie się dominacji w przestrzeni miasta wielkich korporacji handlowych w stosunku do drobnych lokalnych sieci handlowych i usługowych. Sposób drugi – to tzw. badania uczestniczące, czyli włączenie się badacza w „życie codzienne” badanej kategorii społecznej, obszaru czy problemu. Trzeci sposób polega na krytyce polityki społecznej i formułowaniu rekomendacji mających na celu jej ulepszenie.

Każdy ośrodek naukowy w Polsce prowadzący badania z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej może wykazać się bogatym dorobkiem prac eksperckich i aplikacyjnych. Poniżej przedstawiono tylko przykłady takich badań aplikacyjnych, w których autor uczestniczył lub miał szansę ich obserwacji „z bliska” w Zakładzie Geografii Miast i Ludności IGiPZ PAN. Większość takich badań, szczególnie w ramach programów europejskich, miała charakter „aplikacyjny”. Dotyczy to zwłaszcza takich programów jak: RESTATE – „Restrukturyzacja Wielkich Osiedli Mieszkaniowych w Miastach Europy”, który poza licznymi

publikacjami naukowymi zakończył się ukazaniem podręcznika zawierającego rekomendacje praktyczne (Kempen i inni, 2006); BESTMETROPOLIS; ReNewTown – „Odnowione miasta postsocjalistyczne konkurencyjne i atrakcyjne”, zakończony strategią dla miast postsocjalistycznych (Węclawowicz, 2013) oraz ostatnio realizowany DIVERCITIES – „Zarządzanie różnorodnością w miastach: kształtowanie we współczesnych hiperzróżnicowanych miastach ruchliwości społecznej, spójności społecznej i gospodarczej” (Korcelli-Olejniczak i inni, 2014, 2017).

Należy jednak również wspomnieć o analizach i badaniach o silnym wymiarze aplikacyjnym, a dotyczących oceny skutków planowania przestrzennego. Mam tu na myśli całą serię działań, kierowanych od 10 lat przez P. Śleszyńskiego, dotyczących stanu prac planistycznych w gminach w skali całego kraju (np. Śleszyński i inni, 2012). Podobny charakter miały wcześniejsze badania nad raportem o stanie zagospodarowania przestrzennego, które poza ekspertyzami na potrzeby władz państwowych zostały opublikowane w Monografii nr 6 IGiPZ PAN (Węclawowicz i inni, 2006); następnie kierowane przez P. Korcellego badania i studia nad koncepcją przestrzennego zagospodarowania kraju do roku 2033 (Korcelli i inni, 2010) oraz wiele innych ekspertyz i raportów.

Szczególnym elementem zastosowania badań z geografii społecznej miast jest postulowane przez badaczy odejście od dychotomii planowania przestrzennego i społeczno-gospodarczego w polityce państwa, a zwłaszcza w polityce miejskiej. Przyczynia się to do uznawania przez przedstawicieli innych dyscyplin naukowych znaczenia zróżnicowania przestrzennego zjawisk społecznych jako jednego z głównych elementów kształtujących zagospodarowanie przestrzenne miast i kraju, wpływających na jakość życia i procesy społeczne, gospodarcze i polityczne zachodzące w przestrzeni.

Podobnie wnioski wynikające z międzynarodowych badań w ramach programu ReNewTown, pozwoliły na przedstawienie współczesnej diagnozy i zaproponowanie konkretnych działań strategicznych dla władz samorządowych miast i społeczności miejskich (Węclawowicz, 2013). W badaniach tych, zwracając szczególną uwagę na lokalizację przestrzenną analizowanych problemów wykazano, że również na poziomie ogólnych strategii potrzebne jest dostosowanie proponowanych rozwiązań do charakteru miejsca lub obszaru. Potwierdzone to zostało w szerokich – międzynarodowych – analizach przeprowadzonych przez cały zespół realizujący projekt ReNewTown w ramach tzw. dobrych praktyk (Ograjensek, 2013). Wykazano, że „przestrzeń” czy „lokalizacja” w strukturze zróżnicowanej przestrzeni większej całości jaką jest miasto, ma znaczenie warunkujące w pewnym stopniu przebieg procesów społecznych i gospodarczych, które decydują o charakterze danej dzielnicy czy miasta. Głównym przesłaniem praktycznym tych badań było zaproponowanie nowego podejścia strategicznego do zarządzania miastami, ich modernizacji, a zwłaszcza polepszenia warunków życia w miastach postsocjalistycznych. Zaproponowany nowy

sposób myślenia o kształtowaniu strategii rozwoju został dostosowany do stanu i charakteru miast.

W badaniach przyjęto założenie, że w procesie powstawania strategii konieczne jest skupienie uwagi na najważniejszych celach działania, definiowanych w kategoriach możliwie ogólnych. Założenia i cele strategiczne należy sformułować w taki sposób, aby ich realizacja była wspierana przez działanie naturalnych sił rynkowych. Często uwarunkowania rynkowe nie sprzyjają pewnym typom działalności gospodarczej w danym otoczeniu miejskim. Wspieranie takiej działalności w takim miejscu jest nieefektywne – generuje potencjalne straty i zmniejsza szanse sukcesu.

Piśmiennictwo / References

- Bartnicka M., 1986, *Percepcja przestrzeni miejskiej Warszawy na przykładzie dzielnicy Ochota*, Przegląd Geograficzny, 58, 1-2, s. 165-190.
- Bartnicka M., 1987, *Preferencje mieszkaniowe warszawskich studentów – studium z geografii percepcji*, Przegląd Geograficzny, 59, 4, s. 543-560.
- Bartnicka M., 1989, *Wyobrażenia przestrzeni miejskiej Warszawy. Studium geografii percepcji*, Dokumentacja Geograficzna, 2, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Bartnicki S., 1991, *Percepcja zagrożenia przestępczością – wstępna prezentacja wyników badań prowadzonych w 12 warszawskich osiedlach mieszkaniowych*, Conference Papers, 14, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 117-124.
- Bouloc C., 2013, *Les élites dans les villes polonaises (Elity w polskich miastach. Studia z geografii społecznej)*, IGiPZ PAN, Warszawa, maszynopis.
- Budzynowska O., 1985, *Spóeczno-przestrzenna struktura Warszawskiego Zespołu Miejskiego*, Przegląd Geograficzny, 57, 3, s. 361-378.
- Budzynowska O., Węclawowicz G., 1984, *Zmiany gęstości zaludnienia w mieście w ciągu doby na przykładzie Radomia*, Przegląd Geograficzny, 56, 1-2, s. 141-153.
- Bystroń J.S., 1915, *Rozwój demograficzny dzielnic Krakowa*, Ekonomista I-II, rok XV, s. 112-160.
- Ciechocińska M., 1975, *Problemy ludnościowe aglomeracji warszawskiej*, PWN, Warszawa.
- Dangshat J., 1987, *Socio-spatial disparities in a "socialist" city. The case of Warsaw at the end of 1970's*, International Journal of Urban and Regional Research, 11, s. 37-60.
- Dolata M., Kotus J., 2006, *Social production of urban space (A case study of "bad" areas in Poznań)*, Geographia Polonica, 79, 2, s. 5-22.
- Domański B., 1990, *Spóeczności miejskie wobec uprzemysłowienia*, Prace Geograficzne, 82, Prace Instytutu Geograficznego UJ, 104, Kraków.
- Domański B., Skiba S. (red.), 2005, *Geografia i sacrum*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków.
- Dunbar G., 1977, *Some early occurrences of the term "Social Geography"*, Scottish Geographical Magazine, 93, s. 15-20.
- Dzieciuchowicz J., 2011, *Środowisko mieszkaniowe wielkiego miasta. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Dziewoński K., 1956, *Geografia osadnictwa i zaludnienia. Dorobek, podstawy teoretyczne i problemy badawcze*, Przegląd Geograficzny, 28, 4, s. 721-764.

- Dziewoński K., Kielczewska-Zaleska M., Kosiński L., Kostrowicki J., Leszczycki S. (red.), 1957, *Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast*, Prace Geograficzne, IG PAN, 9, Warszawa.
- Dziewoński K., Kielczewska-Zaleska M., Iwanicka-Lyra E. (red.), 1971, *Studia z geografii średnich miast w Polsce. Problematyka Tarnowa*, Prace Geograficzne, IG PAN, 82, Ossolineum, Wrocław.
- Gaczek M.W., 1979, *Struktura przestrzeni rezydencjalnej Poznania. Studium analizy czynnikowej*, PWN, Warszawa-Poznań.
- Gałązka A., 1998, *Sytuacja mieszkaniowa ludności aglomeracji warszawskiej w latach 1970-1988. Zróżnicowanie przestrzenne i tendencje zmian*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 184, Warszawa.
- Golachowski S., 1971, *Miasto jako przedmiot geografii*, [w:] B. Jałowiecki (red.), *Miasto jako przedmiot badań naukowych*, Górnośląskie Studia Socjologiczne, 9, s. 74-89.
- Górczyńska M., 2008, *Percepcja i waloryzacja osiedla mieszkaniowego (na podstawie badań prowadzonych w Warszawie w ramach projektu RESTATE)*, Przegląd Geograficzny, 80, 2, s. 267-285.
- Górczyńska M., 2012, *Procesy zmian społecznych w przestrzeni Warszawy – gentryfikacja, embourgeoisement czy redevelopment?*, [w:] J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz (red.), *Procesy gentryfikacji w mieście Cz. I. XXV Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 245-255.
- Górczyńska M., 2014, *Zmiany zróżnicowań społecznych i przestrzennych w wybranych dzielnicach Warszawy i aglomeracji paryskiej: dynamika i aktorzy*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 246, Warszawa.
- Górczyńska M., 2015a, *The property restitution in Warsaw: renaissance or decline of pre-war buildings?*, *Journal of Housing and Built Environment*, 30, 3, s. 367-386.
- Górczyńska M., 2015 b, *Gentryfikacja w polskim kontekście: krytyczny przegląd koncepcji wyjaśniających*, *Przegląd Geograficzny*, 87, 4, s. 589-611.
- Groeger L., 2013, *Zróżnicowanie i wartościowanie przestrzeni mieszkaniowej na przykładzie miast województwa łódzkiego*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Grzeszczak J., 2010, *Gentryfikacja osadnictwa. Charakterystyka, rozwój koncepcji badawczej i przegląd wyjaśnień*, Monografie IGiPZ PAN, 11, Warszawa.
- Iwanicka-Lyra E., 1989, *Anin – przykład przekształceń funkcji na peryferiach Warszawy*, *Kronika Warszawy*, 2/78, s. 9-30.
- Jackowski A., Witkowska A., Jabłoński Z. S., Solian I., Bilka E., 1996, *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX wieku na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, Instytut Geografii UJ, Kraków.
- Jagielski A., 1977, *Analiza czynnikowa w badaniach ekologiczno-osadniczych*, [w:] Z. Chojnicki (red.), *Metody ilościowe i modele w geografii*, PWN, Warszawa, s. 128-142.
- Jagielski A., 1978, *Struktura społeczno-ekologiczna miast polskich a koncepcja szkoły chicagowskiej*, [w:] *Procesy urbanizacji kraju w okresie XXX-lecia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Ossolineum, Wrocław.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., red., 2015, *Procesy gentryfikacji w obszarach śródmiejskich wielkich miast na przykładzie Warszawy, Łodzi i Gdańska*, *Studia KPZK PAN*, 165, Warszawa.
- Jałowiecki B. (red.), 1971, *Miasto jako przedmiot badań naukowych*, Górnośląskie Studia Socjologiczne, IX, Śląski Instytut Naukowy, Katowice.
- Jałowiecki B. (red.), 1982, *Miasto jako przedmiot badań naukowych – refleksje po 10 latach. Tom 15*, Śląski Instytut Naukowy, Katowice.

- Jałowicki B., 1986, *Social geography in Poland*, [w:] J. Eyles (red.), *Social Geography in International Perspective*, Croom and Helm, London, Sydney, s. 172-184.
- Jaroszweska-Brudnicka R., 2007, *Ubóstwo w przestrzeni Torunia i jego społeczna percepcja*, [w:] M. Madurowicz (red.), *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwa UW, Warszawa, s. 355-370.
- Jasiok A., Maik W., Spychała-Szyska H., 1980, *The socio-economic spatial structure of Ostrów Wielkopolski: A principal component analysis*, *Questiones Geographicae*, 6, s. 55-68.
- Jażdżewska I., 2010, *Sakralizacja osiedli blokowych. Przykład Łodzi i Sankt Petersburga*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *XXIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 151-170.
- Jażdżewska I. (red.), 2000, *Miasta postsocjalistyczne. Organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany. Część 1. XIII Konwersatorium wiedzy o mieście*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Jażdżewska I. (red.), 2001, *Miasta postsocjalistyczne. Organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany. Część 2. XIII Konwersatorium wiedzy o mieście*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Jażdżewska I. (red.), 2004, *Zróźnicowanie warunków życia ludności w mieście. XVII Konwersatorium wiedzy o mieście*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Jażdżewska I. (red.), 2009, *Duże i średnie miasta polskie w okresie transformacji. XXII Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Jędrzejczyk D. (red.), 2004, *Humanistyczne oblicze miasta*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa.
- Kaczmarek J., 2005, *Podejście geobiograficzne w geografii społecznej. Zarys teorii i podstawy metodyczne*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Kaczmarek S., 1996, *Struktura przestrzenna warunków zamieszkiwania w Łodzi*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Kaczmarek S., Young C., 1999, *Changing the perception of the post-socialist city: place promotion and imaginery in Łódź, Poland*, *The Geographical Journal*, 165, 2, s. 183-191.
- Kaltenberg-Kwiatkowska E., 2007, *Socjologia przestrzeni w Polsce. Narodziny subdyscypliny*, [w:] I. Borowik, K. Sztalta (red.), *Współczesna socjologia miasta. Wielość oglądów i kierunków badawczych dyscypliny*, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 299, Socjologia XLI, s. 9-24.
- Kempen R., Murie A., Knorr-Siedow Th., Tosics I. (red.), 2006, *Regenerating Large Housing Estates in Europe. A Guide to Better Practice*, RESTATE, Utrecht University, Utrecht.
- Klima E., 2011, *Przestrzeń religijna miasta*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Klima E., 2013, *Dwelling or living in a bloc of flats. Towards the Polish geography of home*, *Quaestiones Geographicae*, 32, 2, s. 81-90.
- Korcelli P., 1974, *Teoria rozwoju struktury przestrzennej miasta*, *Studia KPZK PAN*, 45, Warszawa.
- Korcelli P., 1990, *Migration and residential mobility in the Warsaw region*, [w:] J. van Weesep, P. Korcelli (red.), *Residential Mobility and Social Change: Studies from Poland and the Netherlands*, *Nederlanse Geografische Studies*, 106, s. 46-58.
- Korcelli P., Degórski M., Drzazga D., Komornicki T., Markowski T., Szlachta J., Węclawowicz G., Zaleski J., Zaucha J., 2010, *Eksperycki projekt Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do roku 2033*, *Studia KPZK PAN*, 227, Warszawa.
- Korcelli P., Węclawowicz G., 1982, *Rozwój modeli ekologicznych miast*, [w:] Z. Pióro (red.), *Przestrzeń i społeczeństwo. Z badań ekologii społecznej*, Książka i Wiedza, Warszawa, s. 52-63.
- Korcelli-Olejniczak E., Bierzyński A., Dworzański P., Grochowski M., Piotrowski F., Węclawowicz G., 2017, *Dealing with Urban Diversity. The Case of Warsaw*, Institute of Geography and Spatial Organization, PAS, Warszawa.

- Korcelli-Olejniczak E., Bierzyński A., Grochowski M., Węclawowicz G., 2014, *Urban Policies on Diversity in Warsaw, Poland*, Institute of Geography and Spatial Organization, PAS, Warszawa.
- Kosiński L., 1967, *Geografia ludności*, PWN, Warszawa.
- Kotus J. 2005, *Spoleczne dylematy w przestrzeni miejskiej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Kozieł R., 1987, *Międzyosiedlowe migracje ludności we Wrocławiu w 1979 r.*, Acta Universitatis Wratislaviensis, 795, Studia Geographica, 42, s. 109-120.
- Kozłowski S. J., 2006, *Niektóre wyniki badań osiedli Wrzeciono i Ursynów w Warszawie (w ramach programu RESTATE)*, [w:] T. Marszał, D. Stawasz (red.), *Przestrzeń rezydencjonalna w miastach Polskich*, Biuletyn KPZK PAN, 227, Warszawa, s. 151-165.
- Kubijowicz W., 1927, *Z antropogeografii Nowego Sącza*, Prace Instytutu Geografii UJ, Kraków.
- Libura H., 1988, *Badania wyobrażeń geograficznych na przykładzie mieszkańców Sanoka*. Dokumentacja Geograficzna, 1, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Lisowski A., 1990, *Wstęp do geografii społecznej*, Wydawnictwa UW, Warszawa.
- Lisowski A., 1996, *Geografia społeczna – nowa koncepcja dyscypliny*, Czasopismo Geograficzne, 67, 2, s. 189-200.
- Lisowski A., 1998, *Postmodernistyczna dekonstrukcja geografii miast*, [w:] J. Kaczmarek (red.), *Metodologia geografii osadnictwa na przełomie wieków*, Katedra Geografii Miast i Turystyki UŁ, Łódź, s. 31-38.
- Lisowski A., 2003, *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa.
- Lisowski A., 2008, *Stan i perspektywy rozwoju geografii społecznej w Polsce*, [w:] S. Liszewski, J. Łoboda, W. Maik (red.), *Stan i perspektywy rozwoju geografii w Polsce*, Komitet Nauk Geograficznych PAN, Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz, s. 166-175.
- Liszewski S., 1999, *Elity intelektualne w przestrzeni miasta*, [w:] J. Kaczmarek (red.), *Zróżnicowanie przestrzenne struktur społecznych w dużych miastach. XI Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Katedra Geografii Miast i Turystyki UŁ, Łódź, s. 9-12.
- Liszewski S. (red.), 1993, *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce: lata 1918-1993, tom I: Ośrodki naukowo-badawcze i ich dorobek*, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Sekcja Geografii Osadnictwa i Ludności, Łódź.
- Liszewski S. (red.), 1994, *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce lata 1918-1993, tom II, Kierunki badań naukowych*, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Sekcja Geografii Osadnictwa i Ludności, Łódź.
- Lubiatowski A., 1989, *Teologia miasta. Raport z konferencji, która odbyła się w Warszawie, w czerwcu '89*, Archiwum Unii Metropolii Polskich, Warszawa, maszynopis.
- Madurowicz M., 2002, *Strefa sacrum w przestrzeni miejskiej Warszawy*, Wydawnictwo Dialog, Warszawa.
- Madurowicz M., 2007, *Miejska przestrzeń tożsamości Warszawy*, Wydawnictwa UW, Warszawa.
- Madurowicz M. (red.), 2007, *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwa UW, Warszawa.
- Madurowicz M. (red.), 2010, *Wartościowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Urząd Miasta Stołecznego Warszawy, Warszawa.
- Madurowicz M., 2017, *Ciągłość miasta Prolegomena*, Wydawnictwa UW, Warszawa.
- Maik W., 1992, *Podstawy geografii miast*, Wydawnictwo UMK, Toruń.

- Maik W., 2007, *Pluralizm problemowy, metodologiczny i teoretyczny jako perspektywa geografii miast XXI wieku*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Polska geografia osadnictwa. Dotychczasowy dorobek. Program badań. XX Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 291-302.
- Maik W., 2012, *Podstawy teoretyczno-metodologiczne studiów geograficzno-miejskich. Studium z metodologii geografii miast*, Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz.
- Maik W., 2016, *Zmiany teoretyczno-metodologiczne w studiach miejskich na przełomie XX i XXI wieku*, [w:] A. Wolaniuk (red.), *Współczesne czynniki i bariery rozwoju miast. XXVII Konwersatorium wiedzy o mieście*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 25-30.
- Marcińczak S., 2009, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej Łodzi w latach 1988-2005*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Marcińczak S., 2012, *The evolution of spatial patterns of residential segregation in Central European cities: The Łódź Functional Urban Region from mature socialism to mature post-socialism*, *Cities*, 29, 5, s. 300-309.
- Marcińczak S., Mustard S., Stępniański M., 2012, *Where the grass is greener: social segregation in the major Polish cities at the beginning of the 21st century*, *European Urban and Regional Studies*, 19, 4, s. 383-403.
- Marcińczak S., Gentile M., Stępniański M., 2013, *Paradoxes of (Post)socialist segregation; Metropolitan socio-spatial divisions under socialism and after in Poland*, *Urban Geography*, 34, 3, s. 327-352.
- Marcińczak Sz., Sagan I., Stępniański M., 2015, *Specyfika procesów gentryfikacji w Śródmieściach Warszawy, Łodzi i Gdańska*, *Studia KPZK PAN*, 165, Warszawa, s. 139-148.
- Marszał T., 2016, *Łódzki ośrodek geografii społeczno-ekonomicznej w latach 1945-2015 – rys historyczny*, [w:] T. Marszał (red.), *Łódzki ośrodek geografii społeczno-ekonomicznej (1945-2015). W stulecie urodzin Profesora Ludwika Straszewicza*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 13-52.
- Mazurkiewicz L., 1992, *Human Geography in Eastern Europe and the Former Soviet Union*, Wiley & Sons, Australia.
- Michalski W., Szafrąńska E., 2000, *Wewnątrzmijskie migracje stałe mieszkańców Łodzi*, [w:] D. Szymańska (red.), *Procesy i formy ruchliwości przestrzennej ludności w okresie przemian ustrojowych*, Wydawnictwo UMK, Toruń, s. 201-216.
- Michniewicz-Ankiersztajn H., 2010, *Problem ubóstwa wśród mieszkańców Bydgoszczy, na tle istniejącej struktury społeczno-przestrzennej i warunków życia w 2002 i 2004 roku*, [w:] H. Rabant, R. Gotowski, S. Barwińska (red.), *Problemy zarządzania przestrzenią miasta i jego otoczeniem, Część 1 i 2*, *Promotio Geographica Bydgostiensia*, 6, Wydawnictwo UKW, Bydgoszcz, s. 317-324.
- Morawska S., 1983, *Struktura społeczno-przestrzenna Trójmiasta. Studium z ekologii czynnikowej*, maszynopis w Bibliotece IGiPZ PAN, Warszawa.
- Morawski W., 1980, *Strategia narzuconej industrializacji a społeczeństwo*, *Studia Socjologiczne*, 79, 4, s. 113-128.
- Mordwa S., 2003, *Wyobrażenia przestrzeni miast Polski Środkowej na podstawie badań grupy młodzieży licealnej*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Mordwa S., 2013, *Przestępczość i poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni miasta. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Mularczyk M., Angiel J., 2010, *Percepcja elementów socjalistycznych w przestrzeni miejskiej*, [w:] S. Liszewski (red.), *Obszary metropolitalne we współczesnym środowisku geograficznym*, Wydział Nauk Geograficznych UŁ, Łódź, s. 157-167.
- Musil I., 1984, *Urbanizacja w krajach socjalistycznych*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Muzioł A., 1983, *Typologia miast polskich na podstawie zróżnicowania warunków życia ludności*, *Biuletyn Informacyjny Problemu MR I.28*, 2, IGiPZ PAN, Warszawa.

- Ograjensek I. (red.), 2013, *Handbook of Models Post-socialist City: A Role Model for Urban Revitalisation in the 21st Century*, University of Ljubljana, Faculty of Economics, Slovenia. <http://www.renewtown.eu/>
- Ormicki W.R., 1932, *Miasto jako przedmiot badań w geografii*, Wiadomości Geograficzne, 10, 3/4.
- Ormicki W., 1937, *Problemat ludnościowy w Polsce*, Instytut Badań Spraw Narodowościowych, Warszawa.
- Orłowska E. (red.), 2002, *Kultura jako przedmiot badań geograficznych*, Oddział Wrocławski PTG, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Orłowska E. (red.), 2004, *Kulturowy aspekt badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne, tom IV*, Oddział Wrocławski PTG, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego UWr, Wrocław.
- Orłowska E. (red.), 2008, *Kulturowy aspekt badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne, tom V*, Oddział Wrocławski PTG, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego UWr, Wrocław.
- Otok S., 1987, *Geografia społeczna*, PWN, Warszawa.
- Piekut A., 2012, *Visible and invisible ethnic "others"*, Warsaw: *Space of encounter and place of exclusion*, [w:] M. Grubbauer, J. Kusiak (red.), *Chasing Warsaw Socio-Material Dynamics of Urban Change since 1990*, Campus, Frankfurt – New York, s. 189-212.
- Piekut A., Rees P., V. Gill, Kupiszewski M., 2012, *Multidimensional diversity in two European cities: Thinking beyond ethnicity*, *Environment and Planning A*, 44, s. 2988-3009.
- Pióro Z., 1962, *Ekologia społeczna w urbanistyce (na przykładzie badań lubelskich i toruńskich)*, Arkady, Warszawa.
- Pióro Z. (red.), 1982, *Przestrzeń i społeczeństwo. Z badań ekologii społecznej*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Potrykowska A., 1990, *Residential mobility and housing development in the Warsaw Region*, [w:] J. van Weesep, P. Korcelli (red.), *Residential Mobility and Social Change: Studies from Poland and Netherlands*, *Nederlandse Geografische Studies*, 106, Utrecht, s. 70-83.
- Potrykowska A., 1992, *Socio-demographic and housing changes in the Urban Region of Warsaw*, [w:] P. Korcelli, J. van Weesep (red.), *Housing and Urban Policy in Transition*, *Conference Papers*, 15, Institute of Geography and Spatial Organization, PAS, Warszawa, s. 57-71.
- Potrykowska A., Śleszyński P., 1999, *Migracje wewnętrzne w Warszawie i województwie warszawskim*, *Atlas Warszawy*, 7, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Prawelska-Skrzypek G., 1990, *Miasta o nieharmonizowanym rozwoju w świadomości mieszkańców (na przykładzie miast polskich)*, Uniwersytet Jagielloński, *Rozprawy Habilitacyjne*, 204, Kraków.
- Pytel-Tafel E., 1984, *Struktura demograficzna jako czynnik różnicujący zbiór miast polskich*, *Dokumentacja Geograficzna*, 5, IGiPZ PAN, Ossolineum, Wrocław.
- Radwańska M., 2010, *Wewnątrzmięskie migracje stałe jako czynnik kształtujący strukturę społeczno-demograficzną wielkiego zespołu mieszkaniowego Torunia*, [w:] *Osiedla blokowe w strukturze przestrzennej miast. XXIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, red. I. Jażdżewska, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Rajman J., 2000, *Geografia osadnictwa i ludności: Przewodnik metodyczny*, Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków.
- Rembowska K., 2002, *Kultura w tradycji i we współczesnych nurtach badań geograficznych*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.

- Rembowska K., 2005, *Kulturowy aspekt przemian współczesnych miast polskich*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *XIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 389-400.
- Rembowska K., 2007, *Kulturowy zwrot w geografii*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Podstawowe idee i koncepcje w geografii, t. 3: Geografia a przemiany współczesnego świata*, Wydawnictwo Uczelniane WSG w Bydgoszczy, Bydgoszcz, s. 189-202.
- Rembowska K., 2008, *Miasto postmodernistyczne. Perspektywy badań geograficznych*, Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Economica, 9, s. 3-13.
- Rodzoń J., Flaga M., 2011, *Nowa sytuacja społeczna starych osiedli mieszkaniowych na przykładzie Osiedla Mickiewicza w Lublinie*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Osiedla blokowe w strukturze przestrzennej miast, XXIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 101-118.
- Rybicki P., 1972, *Spółczesność miejska*, PWN, Warszawa.
- Rydz E., 2001, *Spółczesna i przestrzenna struktura Słupska w świetle geograficznej interpretacji ekologii miasta*, [w:] *Wybrane problemy badawcze geografii społecznej w Polsce*, red. I. Sagan, M. Czepczyński, Uniwersytet Gdański, Katedra Geografii Ekonomicznej, Gdynia, s. 151-160.
- Rykiel Z., 1982, *Ekologia społeczna – wnioski dla planowania rozwoju społecznego*, [w:] Z. Pióro (red.), *Przestrzeń i społeczeństwo. Z badań ekologii społecznej*, Książka i Wiedza, Warszawa, s. 207-221.
- Rykiel Z., 1991, *Studia z geografii społecznej*, Dokumentacja Geograficzna, 3-4, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Rykiel Z., 1999, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej miasta polskiego a świadomość terytorialna jego mieszkańców*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 170, Wydawnictwo Continuo, Warszawa.
- Sagan I., 2000, *Miasto. Scena konfliktów i współpracy*, Wydawnictwo UG, Gdańsk.
- Sagan I., Czepczyński M. (red.), 2001, *Wybrane problemy badawcze geografii społecznej w Polsce*, Uniwersytet Gdański, Katedra Geografii Ekonomicznej, Gdynia.
- Sawicki L., 2010, *Rozmieszczenie ludności w Karpatach Zachodnich*, Akademia Umiejętności, Kraków.
- Skupowa J., 2001, *Gdynia. Osiedla bogactwa i biedy*, [w:] *Wybrane problemy badawcze geografii społecznej w Polsce*, red. I. Sagan, M. Czepczyński, Uniwersytet Gdański, Katedra Geografii Ekonomicznej, Gdynia, s. 189-194.
- Skupowa J., Czepczyński M., 1999, *Relikty gdyńskich slamsów w przestrzeni miejskiej*, [w:] *Zróżnicowanie przestrzenne struktur społecznych w dużych miastach. XI Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Katedra Geografii Miast i Turystyki UŁ, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 63-68.
- Słodczyk J., Klimek R., 2004, *Nowe tereny mieszkaniowe w strukturze przestrzennej Opola*, [w:] J. Słodczyk (red.), *Przemiany struktury przestrzennej miast w sferze funkcjonalnej i społecznej*, Wydawnictwo UO, Opole, s. 121-137.
- Smętkowski M., 2009, *Zróżnicowania społeczno-przestrzenne Warszawy – inercja czy metamorfoza struktury miasta*, *Przegląd Geograficzny*, 81, 4, s. 461-482.
- Stępiak M., 2014, *Przekształcenia przestrzennego rozmieszczenia zasobów mieszkaniowych w Warszawie w latach 1945-2008*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 245, Warszawa.
- Stępiak M., Mendel M., 2013, *New housing investments completed in Warsaw, 2002-2012*, *Geographia Polonica*, 86, 3, s. 281-286.
- Stępiak M., Węclawowicz G., Górczyńska M., Bierzyński A., 2009, *Warszawa w świetle Narodowego Spisu Powszechnego 2002*, Atlas Warszawy, 11, IGiPZ PAN, Warszawa.

- Straszewicz L., 1964, *Zespół osiedleńczy Gorzów Śląski – Praszka na tle problemów zagospodarowania byłego pogranicza*, Materiały i Studia Opolskie, 10, s. 113-126.
- Suliborski A., 1976, *Środowisko mieszkaniowe miasta jako przedmiot badań w geografii osadnictwa*, Acta Universitatis Lodzianensis, Seria II, 7, s. 123-135.
- Suliborski A., Wójcik M. (red.), 2014, *Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi, Czynniki, mechanizmy, skutki*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Sypion-Dutkowska N., 2014, *Uwarunkowania przestrzenne przestępczości w wielkim mieście w ujęciu GIS (na przykładzie Szczecina)*, Studia KPZK PAN, 159, Warszawa, s. 2-122.
- Szafrańska E., 2012a, *Geografia społeczna miast i socjologia miasta – wspólnota podejść teoretyczno-metodologicznych i pól badawczych oraz wzajemne inspiracje*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Związki geografii z innymi naukami*, Podstawowe Idee i Koncepcje w Geografii, 7, Instytut Gospodarki Turystycznej i Geografii WSG w Bydgoszczy, Katedra Geografii Społecznej i Regionalnej UŁ, Bydgoszcz, s. 181-200.
- Szafrańska E., 2012b, *Geografia społeczna miast struktury społeczno-przestrzenne*, [w:] S. Liszewski (red.), *Geografia urbanistyczna*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 141-174.
- Szafrańska E., 2016, *Wielkie osiedla mieszkaniowe w mieście postsocjalistycznym. Geneza, rozwój, przemiany, percepcja*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Szewczyk J., 1971, *Miasta zdegradowane w Polsce i ich rola w sieci osadniczej*, IGiPZ PAN, Warszawa, maszynopis.
- Szmytkowska M., 2004, *Warunki mieszkaniowe jako istotny wyznacznik społeczno-przestrzennej polaryzacji miast. Przypadek Gdyni*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Zróżnicowanie warunków życia w mieście, XVII Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 215-226.
- Szmytkowska M., 2008, *Przestrzeń społeczna miasta w okresie transformacji. Przypadek Gdyni*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Szulc H., 1988, *Morfogenetyczne badania osiedli wiejskich w Polsce*, Przegląd Geograficzny, 60, 3, s. 379-390.
- Szymańska D., 2005, *Geografia ludności a geografia społeczna – spojrzenie nieco przekorne*, [w:] S. Liszewski, W. Maik (red.), *Rola i miejsce geografii w systemie nauk geograficznych*, Studia i Materiały IGiPZ WSG w Bydgoszczy, Wydawnictwo WSG, Bydgoszcz, s. 121-130.
- Szymańska W., 2004, *Zagrożenie ubóstwem środowiska lokalnego w mieście na przykładzie Wałcza*, [w:] Z. Michalczyk (red.), *Badania geograficzne w poznawaniu środowiska*, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 613-618.
- Szymańska W., 2010, *Struktury społeczne osiedli blokowych w średnich miastach Pomorza na przykładzie Słupska*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Osiedla blokowe w strukturze przestrzennej miast, XXIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 261-272.
- Szymańska W., 2011, *Społeczna przestrzeń w średnich miastach na Pomorzu*, Akademia Pomorska w Słupsku, Słupsk.
- Śleszyński P., 2004, *Demograficzne przesłanki rozwoju rynku mieszkaniowego w aglomeracji warszawskiej*, Przegląd Geograficzny, 76, 4, s. 493-514.
- Śleszyński P., Komornicki T., Solon J., Więckowski M., 2012, *Planowanie przestrzenne w gminach*, IGiPZ PAN, Wydawnictwo Akademickie Sedno, Warszawa.
- Tammaru T., Marcińczak S., van Ham M., Mustard S. (red.), 2016, *Socio-Economic Segregation in European Capital Cities. East Meets West*, Routledge, London.
- Tasan-Kok T., Van Kempen R., Raco M., Bolt G., 2014, *Toward Hyper-diversified European Cities. A Critical Literature Review*, The Netherland Utrecht University, Utrecht.

- Warzywoda-Kruszyńska W., 1999, *Wielkomiejscy biedni – formująca się underclass? Przypadek klientów pomocy społecznej*, *Kultura i Społeczeństwo*, 42, 2, s. 35-52.
- Warzywoda-Kruszyńska W., Grotowska-Leder J., 1997, *Wybrane aspekty koncentracji biedy w Łodzi (na przykładzie dzielnicy Śródmieście)*, *Przegląd Socjologiczny*, 46, s. 125-146.
- Werwicki A., 1973, *Struktura przestrzenna średnich miast ośrodków wojewódzkich w Polsce*, *Prace Geograficzne*, IG PAN, 101, Ossolineum, Wrocław.
- Węclawowicz G., 1975, *Struktura przestrzeni społeczno-gospodarczej Warszawy w latach 1931 i 1970 w świetle analizy czynnikowej*, *Prace Geograficzne*, IGiPZ PAN, 116, Ossolineum, Wrocław.
- Węclawowicz G., 1980, *Współczesne badania struktury społeczno-przestrzennej miast w geografii*, [w:] *Wybrane problemy geografii miast. Struktura społeczno-przestrzenna miast i aglomeracji miejskich*, *Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej*, 1, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 5-20.
- Węclawowicz G., 1981, *Próba teorii struktury wewnętrznej miast Polski. Studium z ekologii czynnikowej*, [w:] K. Dziewoński, P. Korcelli (red.), *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce*, *Prace Geograficzne*, IGiPZ PAN, 140, Wrocław, s. 234-267.
- Węclawowicz G., 1988a, *Struktury społeczno-przestrzenne w miastach Polski*, IGiPZ PAN, Ossolineum, Wrocław.
- Węclawowicz G., 1988b, *Elderly people in the socio-spatial structure of some Polish towns*, *Geographia Polonica*, 54, s. 139-149.
- Węclawowicz G., 1991, *Zróżnicowania społeczno-przestrzenne w aglomeracji warszawskiej (1978 i 1988)*, *Zeszyty IGiPZ PAN*, 2, Warszawa.
- Węclawowicz G., 1992a, *Segregacja ludności według poziomu wykształcenia w największych miastach Polski*, [w:] K. Wódz, K. Czekaj (red.), *Szkola chicagowska w socjologii*, Uniwersytet Śląski, PTS Sekcja Socjologii Miasta, Katowice-Warszawa, s. 185-222.
- Węclawowicz G., 1992b, *The socio-spatial structure of the socialist cities in East-Central Europe. The case of Poland, Czechoslovakia and Hungary*, [w:] F. Lando (red.), *Urban and Rural Geography*, University of Venice, Libreria Editrice Cafoscarina, Venezia, s. 129-140.
- Węclawowicz G., 1993, *Geografia osadnictwa i ludności w ośrodku warszawskim w latach 1918-1993*, [w:] S. Liszewski (red.), *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce lata 1918-1993. T.1, Ośrodki naukowe i ich dorobek*, PTG Sekcja Geografii Osadnictwa i Ludności, Łódź, s. 45-60.
- Węclawowicz G., 1994, *Geografia wyborcza Warszawy i aglomeracji warszawskiej*, [w:] E. Kaltenberg-Kwiatkowska (red.), *Miasta polskie w dwustulecie prawa o miastach*, *Polskie Towarzystwo Socjologiczne*, Warszawa, s. 357-369.
- Węclawowicz G., 1998, *Some aspects of income and social disparities in Poland – regional and intra urban scale*, [w:] A. Besana (red.), *Urban and Regional Development in Italy and in Poland. 8th Italian-Polish Seminar of Geography*, Edizioni Colibri, Trento, s. 315-334.
- Węclawowicz G., 2001, *Przestrzeń ubóstwa – nowy czy stary wymiar zróżnicowania społeczno-przestrzennego miast Polski*, *Przegląd Geograficzny*, 73, 4, s. 451-475.
- Węclawowicz G., 2003a, *Geografia społeczna miast. Zróżnicowania społeczno-przestrzenne*, *Wydawnictwo Naukowe PWN*, Warszawa.
- Węclawowicz G., 2003b, *Restrukturyzacja wielkich osiedli mieszkaniowych w miastach europejskich – opis projektu badawczego*, *Przegląd Geograficzny*, 75, 3, s. 469-477.

- Węclawowicz G., 2007, *Geografia społeczna miast. Uwarunkowania społeczno-przestrzenne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Węclawowicz G., 2013, *Transnational Development Strategy for the Post-Socialist Cities of Central Europe*, Polish Academy of Science, Institute of Geography and Spatial Organization, Warsaw. www.renewtown.eu
- Węclawowicz G., 2016, *Urban development in Poland, from the socialist city to the post-socialist and neoliberal city*, [w:] V. Szirmai (red.), "Artificial Towns" in the 21st Century, *Social Polarisation in the New Town Regions of East Central Europe*, Institute of Sociology, Centre for Social Sciences Hungarian Academy of Sciences, Budapest, s. 65-82.
- Węclawowicz G., Bański J., Degórski M., Komornicki T., Korcelli P., Śleszyński P., 2006, *Przestrzenne zagospodarowanie Polski na początku XXI wieku*, Monografie IGiPZ PAN, 6, Warszawa.
- Węclawowicz G., Guszczka A., Kozłowski S., 2004, *Large Housing Estates in Poland. Policies and Practices*, Faculty of Geosciences, Utrecht University, Utrecht.
- Węclawowicz G., Guszczka A., Kozłowski S., Bielewska A., Adamiak A., Krasowska M., Fader A., Bierzyński A., 2005, *Large Housing Estates in Warsaw, Poland, Opinions of Residents on Recent Developments*, Faculty of Geosciences, Utrecht University, Utrecht.
- Węclawowicz G., Kozłowski S., Bajek R., 2003, *Large Housing Estates in Poland Overview of Developments and Problems in Warsaw*, Faculty of Geosciences, Utrecht University, Utrecht.
- Wilczyński W., 2008, *Znaczenie geografii humanistycznej w świetle koncepcji Anne Buttimer*, [w:] E. Orłowska (red.), *Kulturowy aspekt badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne. Tom V*, Polskie Towarzystwo Geograficzne Oddział Wrocławski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego UW, Wrocław, s. 219-227.
- Wolaniuk A., 2003, *Elity naukowe Łodzi na tle przestrzeni społecznej*, [w:] M. Czepczyński (red.), *Wymiar i współczesne interpretacje regionu*, Wydawnictwa UG, Gdańsk-Poznań, s. 189-196.
- Wójcik M., Suliborski A., 2014, *Geografia społeczna w Polsce – geneza, koncepcje i różnicowanie problemowe, ze szczególnym uwzględnieniem studiów geograficzno-miejskich w ośrodku łódzkim*, [w:] A. Suliborski, M. Wójcik (red.), *Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki, mechanizmy, skutki*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 17-48.
- Zborowski A., 2005, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej regionu miejskiego w okresie realnego socjalizmu i transformacji ustrojowej (na przykładzie Krakowa)*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków.

[Wpłynęło: czerwiec; poprawiono: wrzesień 2017 r.]

GRZEGORZ WĘCŁAWOWICZ

URBAN SOCIAL GEOGRAPHY IN POLAND

This article offers a review of the state and practice of Polish research in the field of urban social geography, which is still under formation. From the outset, this domain has shown marked diversification as regards both subject matter and methodology.

Like most “reviews”, this one has its strong subjective elements. The first part presents the historical context, i.e. the political, organisational and social circumstances in which research has been conducted. The roots of research in social geography in Poland trace back to the inter-War period (1918-1939), while post-War evolution of geography (like everything else in the country) reflected the imposed impact of communist-era doctrine. Specifically though, it was the formation of the Institute of Geography as a part of newly-established Polish Academy of Sciences (in 1953) as combined with the methodological conference convened in Osieczna in 1955 that shape geographical research in Poland for several post-War decades.

The second part of this paper documents the gradual emergence of urban social geography (under a relatively relaxed political impact where social research was concerned). The implementation of social ecology is stressed, as well as the concept of factorial ecology as a leading toils and initial concepts. Also presented are the processes which have shaped the current state of urban social geography; sources of inspiration from geography, sociology and especially social ecology; and the quantitative turn taken by the social sciences.

The third part turns its attention to the diversity of concepts and subject matter present in research on social problems, as well as such phenomena as: socio-spatial differentiation and disparity, poverty, housing issues and cultural dimensions. General mention is also made of the new concepts and research topics which emerged with Poland’s post-1989 transformation, like electoral studies, gentrification, spatial inequality, spatial conflict, the appropriation of public space, regeneration, perception studies and cultural studies.

Particular attention has been paid to theoretical concepts relating to cities (as a product of ideology). So theories regarding “the socialist city” (i.e. the communist-era city) and its transformation into the city of the post-communist era were developed, with the current evolution being regarded as dominated by the neo-liberal doctrine.

It is concluded that urban social geography in Poland is still under formation, even if it already occupies a relatively good position as applied research, while also returning (culturally) to its more humanistic and socially sensitive roots.

